

„A FRANCZIÁK ELLEN MAGYAROK S HORVÁTOK TI VÉRES FEGYVERREL MIÉRT INDULNÁTOK?”

Szeli István

Ami 1794 után a magyarországi jakobinus mozgalomban bekövetkezett, azt már megírta a történelem: a szervezkedés néhány hónapos életét, a káték megírását és terjesztését, az elfogatásokat, a kegyetlen megtorlást. Csak egyről tudott keveset a legutóbbi időkig, arról, hogy milyen mélyen ágazott el a kor forradalmi szimbólumának, az Arbor Libertatisnak lombozata a birodalom délszlávok lakta tartományaiban is.

*

„... minden igyekezet és minden törekvés a forradalmat akarta szítani, mint az a veszedelmes horvát vers is, amit a zágrábi szabadságfára függesztettek ki” — írta Németh János jogügyi igazgató Hajnóczy hűtlenségi perének vádiratában a lefoglalt iratai közt talált versről, amit 1794 farsangvasárnapján tűztek ki a Zágráb főterén felállított szabadságfára.¹

Hajnóczyt és a többi vádlottat kihallgatásuk során több ízben is vallatták a horvát vers felől, de a szerzőt a hosszas nyomozás sem deríthette ki, noha a vád képviselője mindent megtett kézre kerítésére.

Jellemző a vers „veszedelmes” voltára, hogy Hajnóczy „bűneinek” tárgyi bizonyítékául az ügyész mindössze két verset tudott mellékelni a pertesthez: az alábbi horvát nyelvű költeményt és a szlovák Marseillaisét.²

S jellemző a rendszerre is, amelyet egy költemény miatt fog el ilyen páni félelem.³

A vers meglétéről — mint Vaso Bogdanov kimutatta — tudtak a horvát polgári történészek is, Smičiklas még regesztáját is közölte, de szövegét nem publikálták, s nem foglalkoztak vele jelentőségéhez mérten.⁴ A hazai irodalomban Vaso Bogdanov közli először a teljes szöveget Hajnóczy átiratában, s bebizonyítja, amit a korábbi irodalom csak sejtett: a szerző a jakobinus mozgalomhoz közel álló ember lehetett. Ezzel újabb bizonyítékát tárta fel annak, hogy a francia forradalom idején lejátszódó horvát moz-

¹ Hajnóczy perjegyzőkönyve a periratok között. I. Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. II. 427. l.

² A pertest további mellékletei: Hajnóczy vallomása, az ügyész vádirata és Verseggy vallomása Hajnóczyról. U. o.

³ A horvát verset fordító Verseggy szenvedni el a leghosszabb börtönbüntetést: kilenc évig raboskodott, jóval Kazinczy után szabadult.

⁴ Vaso Bogdanov: Starine, 331 l.

galmakban nem kizárólag a József reformjaival szemben álló nemesség játszott szerepet, hanem forradalmi polgári elemek is,⁵ hisz Martinovics is „több ezer demokratáról” beszélt Horvátországról szólva, akiket „be lehetne kapcsolni” a mozgalomba.⁶ A vers motívumai, a benne előadott érvek és nézetek kétségtől nem magánvéleményt fejeznek ki.

Bogdanov azonban tanulmányának második kiadásában is (1960) úgy véli, hogy a versnek csak egy példánya maradt fenn, Hajnóczy átiratában. Mi Maximilian Vrhovac zágrábi püspök peres irataiból közöljük szövegét, nemcsak azért, mert ez mind nyelvtanilag, mind helyesírási tekintetben korrektebb, hanem a verscím itt közölt variánsának sokkal fontosabb tanulságai miatt is:⁷

Pasqil od nekojega Horvaczkoga vrednoga Quilotine Franczuza
vu Zagrebu van dan vu Fassenszko vreme rasztepen 1794.

Zakai isli bi Horvathi!
prot Franczuzu vojuvati?
ki vasz nigdar ni zbantuval
kak vasz vszaki bu valuval.

Nit je vasse Hise szpalil
nit na polye kad navalil
vassu Marhu ni odgonil
Sene vasse ni oszkrunil.

Bolye bi sze snym szlozsi
y po onih szkup vudriti
ki sze proti nyemu sztave
szamo da vasz duse dave.

Franczusz za vesz Szvet vojuje
Navuk nyegov to valuje
brani Muse y Purgare
szamo tere vsze Hahare.

Vszem Praviczu jednu daje
Plemenschinu neszpoznaje
ar szamo veli vszi jednoga
Pokolenya Chlovechkoga.

Ieden Bog ie vszeh Sztvoritel
ieden Adam vszeh Roditel
iedna Zemlya vsze nasz hrani
iedna Pravda naj vsze brani.

Iednakosze vszi rodimo
y po szmertí vZemly szpimo
szamo Kreposzt Bog zviszujje
ova naj nasz raszluchuje.

Sz pametnessi naj ravnaju
Priproszteessi naj szlusaju
Groff ie sztokrat velik bedak
Plemenitas vech kak sumak.

Pri Franczuzeh ie vam Dacha
ki vech ima on vech placha
iednakosze vszaki szudi
Muss, Plemenit ali Groff budi.

⁵ A polgári történetírás nem vett tudomást a horvát népi mozgalmakról. „A horvát nép nem tudta, talán nem is hallotta, miért küzdöttek a franciák, milyen eszmékkel törtek be a világba, s hogy mit értettek testvériségen, egységen és szabadságon. Lassankint ezek a hangok elérkeztek hozzánk is, de értelmük valójában ismeretlen maradt” — írja Šurmin a francia eszmék horvátországi visszhangtalanságáról. I. V. B.: Historija političkih stranaka... 22. l.

⁶ Martinovics vallomása 1794. IX. 10-én. Iratok. II. 163. l.

⁷ A Vrhovac elleni vizsgálat anyagából. Országos Levéltár Budapest. Kanc. 90/1794.

- Vu Szpravische vszi hodiju
praviceszi vszi delaju
Poglavare vszi zbiraju
Domovinu vszi braniju.
- Zaterl Francusz Kanonike
ie vsze takve Duhovnike
kizmu szami zato bili
daszu dobro jeli pili.
- Nikai Obchini hasznili
vnogem Krivicze vchinili
Puche Sene kvarili
malo Boga molili.
- Malo Biskupi poszljuju
prevech vszigde goszpoduju
zato vsze ie nym Bogacztvo
y zemelszko vsze goszpocztvo.
- Viszte veli Redovniki
Krisztussevi namesztniki
koga z Kralyesztva zovoga
nije szveta laslivoga.
- Ki ne imel gdebi Glavu
bil naszlonil szvoju pravu
anda zemelszka pusztete
ter Krisztussa szledete.
- Vszem dopuscha da szlusiju
Bogu szvomu kak hocheju
danamsze dopada szlusba
ku pobosno daje drusba.
- Povechtemi szada Lyudi!
ieli Francusz tako bludi?
kakvam Duhovniki kasu
kak v-Prodekah vech krat lasu.
- Neveruite lyudi toga
dabi Francusz tajil Boga
da pobosne povszud kole
kakti Ovcze ali Vole.
- Pregon vere prepoveda
szamo vmoriti zapoveda
kizmu Domovinu zdali
ali zdati pripravlali.
- Da szumlyve vuzu meche
toga tajit nigdo neche
ali daga nebi zdali
kakda drugi szu prodali.
- Vszi moraju Novcze dati
kizmu vu Obchini Bogati
za branenye Domovine
y predrage Szloboschine.
- Ali vszem sze opet verne
kadsze nazad mir poverne
szami takvi budu kvrani
kizmu bili nepokorni.
- Y mi k boju pomasemo
lyudi Novcze Kruh dajemo
ne za branit Domovinu
josche menye Szloboschinu

Prisvili.

Od nekejege Horvackoga vrednoga Quilotine Francuza u Zagrebu van dan u Passensko vreme razvepen 1788.

Zakaj isli bi Horvathi?

prot Francuzu vojvaki?
Ki vadi nigdar ni zantival
kako vadi vskaki bi valoval.
Nit je vadi kise spalil
Nit na polje kad navelil
Vadu Machu ni odgnil
Jong vadi ni vskaknil.

Dolje kiste sniga sčlakiti
i pgonih sčkup vidziti
kiste poki njemu sčtave
kamo da vadi duse dave.
Francuzi ka vadi sčvet vojvaje
kaviti njegovo to valuje
krami sčtule i Burgar
sčamo tere vadi vskakare.

Vsem pravicku jednu daje
klemenstvinu rečmenaje
re sčamo vadi viki jednoga
koleonija Ohloveckoga.
Jedn Drog je vadi sčtvozil
jedn Adam vadi sčkritel
jedn Zemlja vadi na sčkani
jedn sčavda maj vadi vskaki.

Jednahrice vadi zvidimo
i po sčamerki vadi sčamo
sčamo kdepot Drog vadi vskaki
ova najvadi razvskakuje.

Sč pametnedbi naj raonaju
primostesbi naj sčudaju
Drog je sčtostat veliki bedak
klemenitas vadi kskakamak

Bri Francuzek je vam Dage
ki vadi ima on vadi sčlachaj
jednaktost vadi sčkaki sčkaki
sčust, klemenit ali Drog budi.

Vu sčpravidske vadi hodaju
sčavice sčkaki vadi sčkaki
koglavare vadi sčkaki
kamorinu vadi sčkaki.

Zatexl

Zatexl Francuzi Napomke

ie vadi takvi Duhovniki
kistu sčamo zato bili
dastu dobro jeli pili.
Nitai Obchimi kskakmili
vngem kskakre vchikil
pucke sene kvazili
malo Doga molili.

Malo sčklypi posčlaju
pzevek vadi gskakduju
zato vadi ie njim Drog
i zemelstka vadi gskakduju.
Vadi vadi Redovniki
kiskakstveni nampskakmiki
koga kskakke sčkaki Drog
vadi sčkaki sčkaki.

Ki ne imel goebi sčavu
bil na sčkakil sčkaki sčavu
anda zemelstka sčkaki sčkaki
ter kskakstupa sčkaki sčkaki.
Vsem dopusteka bla sčkaki
Drog sčkaki sčkaki sčkaki
danamist dopada sčkaki
ku potvornu daje sčkaki.

Dovecktemi sčkaki sčkaki
ieli Francuzi sčkaki sčkaki
kskakam Duhovniki sčkaki
kaki v. sčkaki vadi sčkaki

Nevezuik ljudi toga
idabi Francuzi kskak Doga
da potvorne pskak kole
kskaki Ovce ali Vole.

Drogon Vere pzeponida
sčamo kskak sčkaki sčkaki
kistu Droginu sčkaki
ali sčkaki sčkaki sčkaki.

Da sčkaki vadi sčkaki
toga sčkaki nigdo neke
ali daga neti sčkaki
kskaki drugi sčkaki sčkaki.

1788
MISLAVI LEPELJA

Vadi

Vsja moraju novice dati
Križu vs oblihim Bogati
Za brantenije Domovine
i za prazne s Blahoskine.
Vsi vsem se opt Verne
Kadliže našev mix provemo
Zami takvi budu svrasmi
Ristru bili nepozorni
Y mi bi doju po ma se am
Ludi Moteje sruh dajema
ke Za hranit Domovinu
joste me nye s Blahoskine
Neg da Posti gosti poduju
velikopi da kraljuju
da oštane jopisth p tustan
Kak do kida bil je s Luden.
Da y od kad slup vize brani
Dopornim vloven brani
da stran dela puda srosta
all nit ova nye clovza.
Izd da sroztovinu placha
Istorn ide pako z pazacha
da vize trehe slup prona po
Dostorn raku kaza mla pa.
Cigo srat hukto slup se placha
kad po Dalek Postorn s kache
y v yozum kuzvum se vsetali
Kada slup od tuge s vili.
Ov du vam krovavoga
Exotet pija Francuski Rogas
toje est na hazru oholovst
ni pak vera al pobosno s d.
Ovo dalo oblezati
jedera nemiko dati
kopi vendar v gladiom Letti
netzu dali kuka hactu.
Od glada se kmeti vuziral
poga Postorn je dical
nitru i kada nepozosth
da koi daje nadome s ti.
Ove gledECH Bog s riviča
mi na zemlje vech pravice
Zahman s ritem postjal s ma
veli novi Quilotina.
Bezvich zadaj Dubovnik
me lastive Namesit m ke
svoj Zechmi me valuru
s hiam pako zatajuju.
Takvi

¹⁸⁹⁹
Takvi icke Dubovnik
Ditkup v. Zemi Hanoniki
ki navelicje gortija
vudne nochi halom igunlvu iguju
Ki Znametno velat mochi
Dafje Kexo Chlovechia tochi
Za ovake Pamperde
ki s talipa Zvoga gerde.
Nje ti Quilotina v mori
Kempilonu vstokal vučji
naj na veky knijm s tanju
atga vemo našil duje.
Zatem recji Blomomben
Z Bogom dostajem sreditam
Ki vam neche vuhgostijiki
neg vasi hoke s korevnik.
Kark neche s Znoz naki
dastu slup va pi drak
y da žmed njih ma k raki
Zvami ve vsem dal jednaki.
Zato veli v kramoguchi
rast kovega nije mochi
Zahman s h viza ka dajete
obladani vi hudeh.
Zi Francuskom ja vojuje m
slupom vuhvijone s plahujom
Od Postone vize k riviča
prest. jatuna y pravice.
N kad nochu dati slup
kaj u mal v Bredisu
nit Postona mt je slup
Kad s vroila Rika Dosa.

- Neg da Popi goszpoduju
Velikassi da kralyuju
da osztane joss Muss tusen
kak do szada bil je szusen.
- Da y od szad Muss vsze hrani
Domovinu vlovlen brani
da szam dela Puta Moszta
all nit ovo nije doszta.
- Ioss da Mosztovinu placha
Goszpon ide prez haracha
da vsze terhe Muss podnassa
Goszpon naibu Harambassa.
- Szto krat suhko Muss sze plache
kad po Baleh Goszpon szkache
y szvojum Kurvum sze veszeli
kada Muss od tuge czvili.
- Ovi szu vam kervavoga
zroki boja Franczuskoga
tojeszti haharov oholnoszt
ni pak vera al pobosnoszt.
- Ovo delo obdersati
jezera nemiliju dati
koi vendar vgladnom Lettu
neszu dali Kruha Kmetu.
- Od glada ie Kmet vumiral
josga Goszpon je odiral
nitmu szada neoproszti
da kai daje nadomeszti.
- Ove gledech Bog Krivicze
ni na Zemlye vech praviche
zahman bilszem poszlal szina
veli hodi Quilotina.
- Pervich rasaj Duhovnike
me laslive Namesztnike
koy zrechmi me valuju
s chinmi pako zatajuju.
- Takvi ieszu Duhovniki
Biskup vszemi Kanoniki
ki naveksze gosztiju
vudne nochi Halber zwelfen igraju.
- Ni szpametno velet mochi
Dasze Kerv chlovechka tochi
za ovakve paniperde
ki sztalissa szvoga gerde.
- Nye ti Quilotina vmori
Kepulonu VPekel vuczi
naj na veki snym sztanuju
arga verno naszleduju.
- Zatem reczi Plemenitem
z-Bogom doslaszem szerditem
ki vam neche vech oprosztiti
neg vasz hoche szkoreniti.
- Kaiti nechete szpoznati
daszu Musi vassi Brati
y da zmed nyh ima vszaki
zmavi vu vszem del jednaki.

Zato veli Vszamoguchi
prot koiega nije mochi
zahman szu vsza ka dajete.
obladani vi budete.

Ar z-Francuzom ja vojujem
Musom vchinyene szplachujem
od Goszpode vsze Krivicze
presz razuma y praviczze.

Nazad hochu dati Musu
kaj ie imal V-Paradisu
nit Goszpona nit je Musa
kad sztvorila Ruka Bosa.

Az a nagy szorgalom, amit a „hazaárulási és felségsértési per” folyamán a királyi ügyész a horvát forradalmi vers szerzőjének felkutatása körül kifejtett, nem volt ok nélkül. Ennek a nyomatékos érdeklődésnek a kulcsát Szén Antalnak, Martinovics unokaöccsének írásbeli védekezése adja a kezünkbe.⁸ Szén ugyanis állhatatosan tagadta, hogy a kátékat Turopoljén, bátyja szolgálathelyén, vagy Horvátországban bárhol is terjesztette, viszont a gyanakvó ügyész, a „fenevad gyalazatos Németh”⁹ Szén két és fél hónapi vallatása után is azt állította, hogy „még nincs eléggé kikérdezve afelől, hogyan vitte át Horvátországba ezt a pestist.”

A rendszer semmitől sem tartott jobban, mint attól, hogy az utolsó kártyát is kiütik kezéből, a Habsburg összbirodalom fundamentumát és végső menedékét: a birodalom nemzetiségi mozgalmainak széttagoltságát, politikai elszigeteltségét és ideológiai különállását. Kaunitz, a mindenható kancellár már 1790-ben felismerte: „Minél nyilvánvalóbban és aggodalmat keltőbbben akarnak Magyarországból, Erdélyből és az illír nemzetből egy vis unita-t kovácsozni, annál tanácsosabb és szükségesebb lesz a „divide et impera” elve.¹⁰ Nem fogunk tévedni, ha már a szabadkőműves páholyok működését korlátozó császári pátens valóságos értelmét is abban keressük, hogy az osztrák abszolutizmus az összbirodalom veszélyeztetettségét látta a szabadkőművesség ártatlan kozmopolitizmusában, osztályok, nemzetek és vallások feletti ideológiájában. S ez lehet az oka annak is, hogy a véres megtorlás után, 1795-ben legfelsőbb rendelet tiltja meg a páholyok munkáját a birodalom egész területén.

Ebbe a távlatba kell a verset is helyezni.

A vád nagyon is tudatában volt a költeményben képviselt eszmék „veszedelmességének”, forradalmi tartalmának és politikai jelentőségének: a Verseggy elleni vádirat is abban marasztalja el a költőt, hogy „segédeszközt szolgáltatott a forradalmi rendszer előmozdítására és sokak által való elfogadására”¹¹ a vers magyarra fordításával, a nádor pedig — szimbólikusan — máglyán égetteti el a horvát verset. . .¹²

S gondba ejthette az ügyészt az a nyilvánvaló és közvetlen kapcsolat is, amelyre a Zágrábban datált vers terjedési vonala derített fényt: Hajnóczy egykori szerémi alispán-társától, Marko Delivuktól kapta, majd nyersfordításban közli Verseggyvel, hogy az „énekelhető”-vé tegye. Tőle kerül aztán a magyar jakobinus „direktórium” tagjainak kezébe.¹³

⁸ Defensio Antonii Szén. O. L. Vertr. A. fasc. 44.

⁹ Kazinczy jellemzése a pert vezető szélsőségesen aulikus jogügyi igazgatóról: Fogságom naplója, február 25-e.

¹⁰ Idézi Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. Bp. 1960. I. k. 16. I.

¹¹ A Verseggy elleni vádiratból. Iratok. II. 219. I.

¹² Sándor Lipót nádor jegyzőkönyve. Iratok. III. 232/3. I.

¹³ Hajnóczy vallomása. Iratok. II. 106. I. — Delivuk vallomása Széchen kamaracelnök kísérelő iratával, amelyben többek között ezt írja: „Remélem, hogy a magas királyi szándék figyelembe veszi, hogy . . . a zágrábi püspökről, kiről Martinovics feltételezi, hogy a szerző lehet, nem tettem említést.” O. L. M. Kanc. 90/1794.

A vers tehát a maga idejében sokak előtt ismert volt magyar fordításban is: a per vádlottjai kézzől kézre adták, másolták és terjesztették, valószínűleg az ügyésztől megállapított sokkal szélesebb körben is. Erre a feltételezésre az is nyomós okot ad, hogy Verseghy már alig néhány hónapra a vers magyarra fordítása után azt hozza fel mentőkörülményül, hogy fordításai — a Marsziliai ének és a horvát vers — a sok átírás és másolás folytán nem kis mértékben megromlottak és megváltoztatott szöveggel terjednek. Ő a Hajnóczytól kapott nyersfordítást csak „jobb metrikus formába öntötte”, de a pertesthez csatolt szöveg, amit az ő fordításaként tartanak számon, „oly alapos változtatást szenvedett”, hogy benne nehezen ismerhető fel az ő munkája. „Világosan látszik ez a csatolt másolatból is, amelyben sok mérték nélküli vesszor van, s a szótagszámok sem azonosak s így nem is énekelhetők.”¹⁴

Ugyancsak Verseghy vallomása vezet nyomára annak is, hogy Hajnóczy mennyire fontosnak tartotta a fordítás minél előbbi elkészítését. Talán a magyar Marseillaisét látta benne. Mozgósító erejét mindenesetre azal egyenértékűnek tarthatta, hisz éppen e két vers fordításával sürgette oly gyakran a költőt.

A horvát vers magyar szövege, sajnos, elveszett, csak néhány sorát ismerjük a fordításnak Szirmay Antal feljegyzéséből:

A francziák ellen magyarok s horvátok
Ti véres fegyverrel miért indulnátok?

és:

Hogy a szegény paraszt terhét hordozgassa,
Nemes ez után is légyen Harambassa.

E néhány fennmaradt sornak és Verseghy egyéb vesszorainak felhasználásával kíséreljük meg az alábbiakban rekonstruálni Verseghy szövegét a XVIII. század fordítás-gyakorlata szerint.

A' francziák ellen magyarok 's horvátok
Ti véres fegyverrel miért indulnátok?
Benneteket azok soha nem bántottak,
Ellenetek fegyvert soha sem ragadtak

Kicsiny házaitek' föl sem is pörkölték,
Mezeitek' csendjét soha föl nem verték,
Barmaitok' számát meg nem apasztották,
Asszonyitok hírért be sem is mocskolták.

Jobb volna, ha ti is velök tartanátok
'S mindnyáján azokra együtt támadnátok,
Kik mostan álnokul ellenök szegülnek,
Hogy csak nyakatokon továbbra üljönek.

Harczol a' francia az egész viláért,
A' mostani száznak elmevilágáért,
Védelmezi a' pórt, a' polgárt meg ójja,
Tyrann üldözője, hóhérok bírása.

Csak egy igazságot osztogat mindennek,
Despota önkényét nem tűri nemesnek,
Fennszóval hirdeti a' dúsnak 's szegénynek,
Egy gyermeki vagytok az emberi nemnek.

¹⁴ Verseghy vallomása. Iratok. II. 542. l.

Az egy Isten minden élő teremtője,
Az egy Ádám minden embernek szülője,
Egyazon föld táplál mindenkit éléssel,
Egyazon igazság járjon mindenkkel.

Egyképpen születünk kunyhó- 's palotában,
A' halál is egyként szorit a' karjában.
Csak az erény az, mit Isten felmagasztal,
Mekkülönböz bennünk hatalmas szavával.

Elmebéli nagyság országot uraljon,
Az alacson elme meg néki szolgáljon,
Kába eszű a' gróf, százszor hebecburgya,
A' nemesúr pedig elmehomály rabja.

Francziák adója sem olyan mint itthon,
Ki többíti kincsét, többet kell hogy adjon.
Egyformán ítélnék parasztnak, nemesnek,
Kivételt a bírák senkiben nem tesznek.

A' Törvény Házában mindnyájan bémennel
Igazságot ottan mindenkkel tesznek,
Mindenki választja az előljárókat,
Háborúban önkényt védik hazájokat.

Tömlöcbe vettettek kövér kanonokok,
Falánk szerzetesek' s élösködő papok,
Kik a' paraszt nyakán nádály módján éltek.
Naphosszat csak ettek, ittak és henyéltek.

Hasznát ő belőlök nem látta még senki,
De sokaknak nyakát épen ők törték ki,
Asszonytársainkat, szüzi leányinkat
Megtapodták rútul kedves viráginkat.

Nem fülük a' püspök foga a' munkához,
Mégis dől a' sok pénz fényes udvarához,
Aranyban fürdőzik, dúskál földi jóban,
Aranyját neveli jobbágy az adóban.

Ti vagytok Krisztusnak földi helytartója,
Eljetez hozzája méltó szegény sorba',
Mert ő megmondotta, hogy a' királysága
Nem kapzsi embernek földi birodalma.

Kinek nem volt fejét hová hajtania,
Mégfáradott testét kinyújtóztatnia.
Haggyátok hát oda hiú gazdagságtok,
Krisztust követvén az ő útját járjátok.

Istennek szolgálni francia nem tiltja,
Istenét kedvére kiki imádhhatja,
Jámborul szolgálja, hogy tessék mindennek,
Hogy javára válják a köz emberségnek.

Embertársaim most jól megítéljétek,
Homályos-e vallyon a' francziák elméjek,
Mint szószóló székökben papok prédikálják,
Kiknek a' szájokból ömlik a hazugság.

Ne higgyétek hímes beszédjöknek szavát,
Hogy a' francia nép tagad istent s hazát,
Hogy a' hívő jámbort levágja bárdjával,
Miként ti hasonlólag tesztek a' báránnyal.

Hitbéli vakságnak nem tűrheti vétkét,
Ámde csak azoknak üldözi személytét,
Kiknél tapasztalta árulásnak vétkét,
Csak annak adja ki hűségének bérét.

Béres árulókat hogy tömlöcbe zárta,
Tagadni ezt soha senki nem akarta,
Hogy el ne árulják vasat vert reájok,
Börtönház sötétje fogta bé a' szájok.

A vagyonosnak kell pénzével szolgálni,
Mindenkinek szükség honját oltalmazni,
Éléssel fegyverrel a' honját táplálni,
Drága szabadságát vérrel megváltani.

De ha majd egykoron megtér a' békeesség,
Visszanyeri mindazt, ha volt benn' emberség,
Csak a' hűtelenség vallja majd a' kárát,
Elnyeri az akkor gázsága jutalmát.

Mostan folyó hadnak terhét is mi nyögjük,
A' pénzt, élést, embert hozzá mi teremjük,
De nem a' honnt védjük külső ellenségétül,
Nem szabadságunkat ellenség dühétül,

Hanem papjainknak rajtunk lett hatalmát,
Nemesurainknak kiskirálykodását,
Hogy a' szegény paraszt maradjon inségben,
Terhes rabságának üdőtlen éjében.

Hogy a pór eztán is szolgáljon éléssel,
Rab állapotjában küzdjön ellenséggel,
Egymaga építsen hidat és utakat,
Mégis hogy nyakába vessenek jármokat,

Hogy hídpénzt fizessen ha általmegy rajta,
De az úr ingyért megy s minden inassa,
Hogy a' szegény paraszt terhét hordozgassa,
Nemes ez után is légyen Harambassa.

Százszor is keserves a' paraszt sírása,
Ha történt urának bálon mulatása,
Múlatta üdejét kifent rimájával,
Ezenközben a pór maradt a' bajával.

Im hát ez az oka ütköző csatáknak,
Francziákkal viselt hadakozásoknak,
Fene büszke kénye hóhér despotáknak,
De nem isten hívése jámbor parasztnak.

Világ állapotját hogy csak megtarthassák,
Ezereket adni ezért nem átalják,
Akik pedig máskor szükös esztendőknben,
Jobbágnak nem adtak eleget kenyérben.

Jobbágnak nem volt betévd falatja,
A' fölött a' nemes meg is botoztatta,
De még inségben sem könyörült rajta,
Mivel köteles volt téríteni hajtotta.

Látván a' Mennybéli urak gonoszságát,
Földünkön apadni erös igazságát,
Hiába volt — úgymond — hogy fiam leküldém,
Nyakazó bárdjaim álljatok hát elém!

Elsőül vágjátok pártos papjaimat,
 Álnokul beszéllő rossz helytartóimat,
 Kik csak mézes szókkal dicsérnek engemet,
 De sok gonoszsággal mocskolják nevemet.

Mindnyájan ilyenek püspök urak, papok,
 Elfajzott pásztorok, hízott kanonokok,
 Rakott asztaloknál úntig lakomáznak,
 Hajnaltól estvélig halberzwölföt járnak.

Elfajzott szerzetek, paniperdák, latrok,
 Vétek az embervért ontani miattok,
 Emberi nemzetnek szégyeni, salakja,
 Önnön véreiknek acsargó farkassa.

El ne pihenjeteK, nyakazó bárdjaim!
 Poklok mélységébe vonjátok papjaim,
 Idők végeztéig abban lakozzanak,
 Helyöket váltsák fel ottan sok igaznak.

Jelentsétek majd meg jöttömet nemesnek,
 Dühödve jövését haragvó istennek,
 El nem kerülhetik mostan sújtó jobbját,
 Kik eddig rablották jobbágyik' marháját.

Nem akarták látni szükös kulibában
 Testvéröket élni kínos nyomorában,
 Zabpogácsán tengni, éhen veszni hagyták,
 Igára juttatták megtagadván jussát.

Hívságos szándékok — mond a Mindenható,
 Kinek szava előtt semmi a halandó —
 Hiábavalóság minden ajándéktok,
 Mégis meggyőzettek s alázkodni fogtok.

Kivonom szablyámat a' francziák mellett,
 Megbosszúlom a sok jobbágyi sérelmet,
 Amit megsínlettek úri gögösségtől,
 Oktalan bántástúl 's nemesek vétékétül.

Visszaadom nékik jogos birtokokat,
 Paradicsombéli őS állapotjokat,
 Nem voltak nemesek, sem esett jobbágyok,
 Mikor teremtette Isten a' világot.

A horvát szövegnek ugyanaz volt a sorsa, mint a magyarnak. Bogdanov felteszi, hogy a vers elpusztulásának, horvát nyelvterületről való teljes kiszorulásának az oka az a rombolás, amit Ferenc reakciója végzett a horvát haladó értelmiség soraiban.¹⁵ Az egykor oly népszerű vers visszaszorult a családi és magánlevéltárakba, ott élte lappangó életét. Erről hoz hírt Ksaver Šandor Đalski egyik novellája, az *Illustrissimus Battorich*, amelynek egyik alakja, Vuk Battorich, családi irományai között egy pasquillust őrzött a következő címmel: „Paskvil nekojega vrednoga francuza van dan i rastepen leta 1794.” A novellában idézett pasquillus néhány sora azonos a Hajnóczy keze írásában fennmaradt horvát vers első és harmadik szakaszának kezdősoraival: *Zakaj išli bi Horvati protu Francuzu vojuvati. Bolje bi se z njim složit i, pak po vseh skup vudriti.*¹⁶

Ismerjük Đalski írói módszerét: krónikáinak megírásához mindig hiteles forrásokat, protokollumokat, vármegyei jegyzőkönyveket, naplótak

¹⁵ Bogdanov: *Starine*, 352. l.

¹⁶ Ksaver Šandor Đalski: *Djela*, Zagreb, 1952.

és családi levéltárakat használt fel. „Nem ritka, hogy a szociológusok Dalski idézésével dokumentálták vagy támasztották alá következtetéseiket” — mondja róla Emil Štampar.¹⁷ Éppen ezért elgondolkodtató a novellának ez a helye: (Vuk Battorich) čuvaio je jedan n j e g o v sastavak pod naslovom: Paskvil nekojega... Feltehető tehát, hogy ha nem is az „érdemes francia”, de a novellában leírt enciklopedista, republikánus körökben kell keresnünk a vers szerzőjét. Ezt az is valószínűsíti, hogy noha a vers népies hangszerelésű, mégis politikailag művelt, a francia események jelentőségét helyesen értéklő, a világeseményekben és a társadalmi kérdésekben jól tájékozott személy írása. „Népdalnak” — ahogyan a régebbi irodalom minősíti, s ahogyan a peres iratokban szerepel — semmiképp sem nevezhető.

Kevés olyan irodalmi emleke maradt fenn a horvát tizenharmadik századnak, amely oly hitelesen vallana a közhangulat antifeudális és forradalmi irányairól, mint versünk. Ez már önmagában is érthetővé teszi, hogy a Szentszövetség dermesztő évtizedeiben, a szabadságmozgalmak bukása után elveszett, elpusztult. Mégis helyre kell igazítanunk azt a véleményyt, hogy ma már csak egy példánya ismeretes, Hajnóczy keze írásában.¹⁸ A fent közölt szöveg Vrhovac püspök periratai közül való, aki már 1794 márciusában is említi egyik levelében s pasquillusnak minősíti. Megvan Verseghy periratai között is, amelyről a magyar fordítás készült, s ismerjük a versnek a Smičiklas-féle, prózában előadott változatát is, amely azonban több ponton eltér a fentiekétől. Ezeknek a szövegeknek kisebb-nagyobb eltérései nyomán merülhet fel a kérdés, melyik változat a hitelesebb, melyik az eredeti?

Jaroslav Šidak arra a következtetésre jut, hogy a Bogdanovtól is említett Smičiklas-féle rezszta nem ennek a versnek a kivonata, „hanem két különböző vers áll előtűnk, amelyek alakilag és tartalmilag rokonságban vannak egymással”, de mind gondolatvezetésükben, mind ritmusszerkezetükben eltérnek egymástól.¹⁹

Az egybevetés bennünket arra a következtetésre vezetett, hogy a kérdéses rezszta csak modernizált és prózai formában előadott változata az előbbinek, esetleg egy variánsának a kivonata.

Tudnunk kell ugyanis, hogy a XVIII. században még nem alakult ki a szerzőség tiszteletbentartásának mai értelme és gyakorlata: a szöveget a fordító, a másoló és terjesztő a maga érdekeinek, ízlésének, esetleg politikai felfogásának megfelelően variálta, módosította, csonkította vagy bővítette. Az irodalomtörténet tanúsága szerint a század korántsem volt olyan pedáns a szövegrögzítés tekintetében sem, mint a későbbi korok: az átírásban, a másolásban gyakran eltűntek az eredeti szöveg lényeges mozzanatai, másrészt az átírt szöveg újabb részekkel is „gazdagodott”. Éppen Verseghy mutat példát arra, hogy a kor fordítói gyakorlata mennyire nem tartja tiszteletben a szöveg épségét, mert az időszerűsítés és a vers mozgósító hatásának növelése kedvéért, tehát politikai célszerűségből az eredeti szövegbe a magyarokat is beiktatja a horvátok mellé: A franciák ellen magyarok s horvátok... Batsányi éppen ezidőtájt látta szükségesnek meghatározni a műfordítás elvi-esztétikai kritériumait, s a kor pongyola és felületes fordításaival szemben — mindmáig helytálló érvekkel — az eredeti szöveghez alkalmazkodó alakí és tartalmi hűséget követeli a fordítótól:

¹⁷ Bevezetés az idézett kiadáshoz.

¹⁸ A vers ma ismert kéziratjai: a) Hajnóczy átírata, O. L. Vertr. A. fasc. 47. 6. sz. mell. Acta perduellionis Jos. Hajnóczy; b) O. L. Vertr. A. fasc. 43. 6. sz. mell. Acta perduellionis Fr. Verseghy; c) O. L. Kanc. Hung. Acta praesidialia. 90/1794. — Vesd össze Benda: „Kroatisches Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794” — Studia Slavica, 1956. tom. II. 381. l. és Hadrovics—Benda: „Nachträge zum kroatischen Freiheitsgedicht aus dem Jahre 1794”. — Studia Slavica, 1957. tom. III. 416. l.

¹⁹ Jaroslav Šidak Bogdanov tanulmányáról: Historijski Zbornik. god. IX. 1956. br. 1—4. str. 183—186.

„Hogyha a fordításnak, amit senki se fog tagadni, az eredeti írás másának és jól eltalált képeinek kell lenni, tehát azt, ami az eredetírásban van, mind, és hacsak lehetséges, ugyanazon renddel, ki kell nékie fejezni: se többet, se kevesebbet nem szabad nékie magába foglalni. Nem szabad tehát a fordítónak az eredetírásához se hozzá adni, se pedig tőle valamit elvenni. Ha többet foglal a fordítás magában, tehát környülrítés; ha kevesebbet, kivonás, következésképpen egyszer sem tulajdonos fordítás. Egyszóval: a fordításnak az eredeti írás hív és igaz másának kell lennie...”²⁰

S éppen ez, az eredeti szöveget sokszor önkényesen és szándékosan torzító fordítói — másolói, átírói — gyakorlat kelti fel gyanakvásunkat Maximilian Vrhovac „jakobinizmusa” iránt is; ez vezet el a század horvát kultúrtörténetének megnyugtató módon még ma sem tisztázott kérdéséhez: meddig jutott el a radikalizálódás útján a horvát jozefinizmus e kiváló képviselője, akiben a korábbi irodalom a magyar jakobinusok egyik szövetségését látta?

Amint vallomásából is láttuk: a vers közvetítője, maga Delivuk sem tudott a vers címéről, s a Hajnóczy és Verseghy peres iratai között található versszövegek is cím nélkül maradtak fenn, a tárgyalás során pedig csak *Kroatisches Volklied*, *Versus croaticus* néven emlegetik, cím nélkül. Egyedül Đalski említi az Illustrissimus Battorich-ban „pod naslovom: Paskvil nekojega vrednoga Francuza...” A Vrhovec elleni vizsgálat irataiból fentebb közölt vers címe viszont lényeges eltérést mutat a Đalskitól idézett verscímtől: „paskvil od nekojega Horvaczkoga vrednoga Quilotine . Francuza...”

Az átírásban adott verscím ebben a formájában nyilvánvalóan politikai állásfoglalást is kifejez, s éppen ezért merülhet fel a kérdés: milyen kapcsolatai lehettek a püspöknek a jakobinusokkal, s vajon az ő személye-e az a láncszem, amely összeköti a horvát és a magyar összeesküvőket. Az eddigi irodalom csak azt tudta megállapítani, hogy Vrhovac „szövetségben” volt Martinoviccsal, de hogy milyen természetű volt ez a viszony, arra nem voltak adatok. Maga Bogdanov is csak annyit mond Vrhovacról, hogy „nemcsak püspök volt, hanem valami egyéb is, az átlagos feudális püspöktől eltérően”, s továbbá, hogy Martinovics semmi terhelőt nem mondott Vrhovacról.²¹

Nem is mondhatott. Az újabb kutatások, a per Benda Kálmán által feltárt iratanyaga, s a horvát forradalmi vers Vrhovac iratai közt talált szövege alapján ma már világosabban látjuk a püspök viszonyát a forradalmárokhöz, a demokratikus szervezkedéshez. „Annak ellenére, hogy nem helyeselte II. József reformjait, s Nikola Škrlec mellett 1790-ben a nemesség rendi jogainak fő védelmezője lett, az 1790/1-i magyar országgyűlésen elszántan ellenezte a megszüntetett egyházi rendek visszaállítását, s legfőként az ő érdeme, hogy ez a kísérlet megbukott” — írja róla Jaroslav Šidak, s ezzel rámutat Vrhovac jozefinizmusának korlátaira is.²²

A jakobinusok magyarországi mozgalmanak vezetője, az akkor még monarchikus érzelmű Martinovics, Lipót alatt és Ferenc uralkodásának kezdetén több jelentésben számolt be az udvarnak Vrhovac magatartásáról. 1791 októberében jelenti, hogy Vrhovac a jezsuitákhoz húz, novemberében

²⁰ Batsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben. Kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1865. — 118/119. l.

²¹ Bogdanov: im. 461. l.

²² Jaroslav Šidak cikke a horvát jozefinizmusról az Enciklopedija Jugoslavije IV. kötetben, 549. és köv. l.

meg, hogy az arisztokratákat és az „oktalan népet” a kormány politikája ellen bujtogatja. A következő évben viszont arról számol be Gotthardinak, a pesti rendőrfőnököknek, hogy a püspök a franciák ellen beszél, ami miatt az összes demokraták előtt gyűlöletessé vált.²³ S míg az előbbieket kétségtelenül Martinovicznak a nemesi ellenforradalomtól való félelme diktálta, Vrhovac francia-ellenes beszédei és nyilatkozatai viszont tények, ő maga is hivatkozik rájuk az uralkodóhoz benyújtott önvédelmében.

Martinovics fogságában tett vallomásai a fentiekkel ellentétben Vrhovacot demokratikus érzelműnek festik. akinek gazdag könyvtárában a kor haladó politikai és filozófiai irodalmának minden jelentősebb terméke megtalálható, s az sincs kizárva, hogy a horvát forradalmi versnek is ő a szerzője, vagy valaki más az ő közvetlen környezetéből: Delivuk vagy mások. Későbbi vallomásaiban azonban ennek is ellentmond, mert — mint írja — ezt a vallomást akarata ellenére kényszerítette ki belőle a bécsi rendőség; a horvát vers szerzőjéről pedig mitsem tud, mert amikor Delivuk felolvasta neki a verset, nem nevezte meg a szerzőt, s ő csak „filozófiai elmélkedéssel” jött rá, hogy az csak a püspök lehet.²⁴

Ezekből a nyilatkozatokból valóban nehezen lehet következtetni Vrhovac forradalmi álláspontjára. Egyébként is a püspök kapcsolatai a szászvári apáttal részben egyházi természetűek, részben pedig még abból az időből erednek, amikor még maga Martinovics is az udvar felvilágosult abszolutista törekvéseinek a híve volt, s ezek a kapcsolatok nem lépték át a jozefinista értelmiségiek természetes rokonszenvét egymás iránt. Ilyen fényt vet összeköttetések természetére Vrhovac önvédelme is, s ugyancsak ő fejtí meg a titkát annak is, hogy miért érdemesíti „a franciák guillotinjára méltónak” a szerzőt az ellene indított vizsgálat anyagában szereplő verspéldányon:

„Valóban olvastam egy horvát iratot, amely a püspökök, a klérus és a nemesség ellen irányult. Ezt maga a bán és a zágrábi főispán közölte velem, s ezt megfelelő elővigyázatossággal és óvatossággal tették, hogy kellő időben leleplezhessék. Semmi hasznosabbat nem tehettek, hogy megtudják, ki ennek a ségyentelen alkotásnak a szerzője. Ezzel én nem tartottam kapcsolatot, s mivel az az irat sérelmes volt az én egyházi rendemre, már a pusztá értelel is megtiltja, hogy ismerőseimre, pl . . . Delivukra gondoljak, aki távol él Zágrábtól, s így a vele való beszéd és érintkezés lehetetlen volt számomra . . . Ami pedig azt illeti, mit érzek és mit éreztem mindig a gall anarchia iránt, azt világosan megmutatják a papjaim előtt Felsőged érdekében tartott beszédeim a hadiadókról, valamint a zágrábi kapitólumban mondott beszédeim a papság és a nép előtt, amely mindenkor hallhatta, miként nyilatkoztam lelkipásztori hivatalomról, az uralkodó iránti kötelező alázatról, a jogrendről, a békéről, s a közrend megőrzéséről. Ez volt tárgya beszédeimnek, s ezek mindenkor és kivétel nélkül tanúskodhatnak melletttem.”²⁵

Még mielőtt a püspök benyújtotta volna ezt a védekezést, a Kancellária — jórészt hasonló érvekkel — az államtanácshoz benyújtott felterjesztésében megvédte Vrhovacot, s a király elrendelte a vizsgálat berekesztését, s mindössze azt kívánta, hogy hagyjon fel „polgári foglalkozásával”, s nyomdáját minél előbb adja át.²⁶

Az, amiért Lipót, majd még inkább Ferenc császár nyanúsnak találta a püspököt, az nem jakobinizmusa és forradalmi eszméi voltak, hanem az a körülmény, hogy József révén jutott magas hivatalába. „Vrhovac püspök

²³ Martinovics levele Gotthardihoz. Iratok. I. 471. és 480. l.

²⁴ Martinovics vallomása a bécsi udvari vizsgálobizottság előtt 1794. X. 21-én, és a Kir. Tábla előtt. Iratok. II. 280/81. l.

²⁵ Vrhovac beadványa és a Kancellária felterjesztése: O. L. Kanc. 90/1794.

²⁶ A királyi rezolúció: Iratok. II. 184. l.

balszerencséje az, hogy József császár tette meg püspökké. Ez sokak szemében politikai véték” — mondotta róla Zizendorf az államtanács ülésén. Az udvar ugyanis ekkor már a legjobb úton haladt afelé, hogy magára vállalja azt a szerepet, amit a Szentszövetség idején viselt: hogy felszámolva a felvilágosult abszolutizmus hagyományait Európa csendőrévé váljék. A sajtó már régen az „udvari könyvvizsgáló” (ez a cenzor neve volt a hivatali bürokrácia eufemisztikus nyelven) kényének-kedvének volt kiszolgáltatva; a magánnyomdákat szigorúan ellenőrizték; a magyar újságírást gyakorlatilag is felszámolták, s József embereinek helyét mindenütt újra dinasztiahoz hű hivatalnokokkal cserélték fel a Helytartótanáctól egész a vármegyei hivatalokig. Természetes tehát, hogy a reformer császártól újjászervezett papi szemináriumok igazgatója, Vrhovac püspök is gyanús volt az udvarnak.

Lipót uralkodásának végén érkezett el az idő, amikor végleg elváltak a jozefinizmus és a forradalom útjai. A jozefinista értelmiség sorai megbomlottak: egy részük régi pozíciója megőrzésével megalkudott az új helyzettel, korrumpálódott, elveszett a haladás számára; a másik, elveihez hű s becsületes részét Ferenc reakciója indította a forradalmi kibontakozás útjainak keresésére; harmadik részük hátat fordított a közéletnek, elvonult az udvartól, de bennük is ellankadt az egykori hősi lendület, amellyel egykor a „megvilágosodás” jegyében ostromolták az elmaradt századot, mint például Széchenyi Ferenc is, Hajnóczy egykori barátja és felettese, József egykori pécsi distriktusának sekretáriusa. Az egész visszavonuló, magát egykor jozefinistának valló rétegre jellemző érvennyel fest róla rendkívül plasztikus képet Halász Gábor:

„Aranykötésű könyvek végtelen sora ködlött fel előtte, nyelvöltögető filozófusok, dévaj elbeszélők, erkölcstelen moralisták munkái, a régi szenvedély tanúi, a frivol század elbizakodott gyermekei. Milyen jó volt elajándékozás útján megszabadulni tőlük, s a nemzet könyvtárában eltemetni a bűnös múltat! A gróf most annyit imádkozott, mint valaha olvasott. „A prókátorok panaszkodnak, hogy midőn hozzá mennek informálni, ő misét hallgat a szobájában, 's estve cselédjeit összegyűjti s litániát énekel velők” — újságolta róla Kazinczy, aki végig megmaradt felvilágosodottnak. Forrongó idők voltak, s az egyén csak nehezen állhatott ellen a történelem sodrának... Óvatos és kiábrándult lett ez a nemzedék, amelyhez Ferenc gróf is tartozott... A gróf az évek folyamán fel-felcserélte titkárait. Az első — Hajnóczy József volt! A második már csak ártalmatlan világi könyveket fordított magyarra. Az utolsó, Pigay Antal, vallásos iratok átültetésében lelte kedvét...”²⁷

Vrhovacot inkább ez utóbbiak közé sorolnánk. Az ellene indított vizsgálat során bebizonyosodott francia-ellenessége, a vers címének egyéni megfogalmazása, a francia mozgalmak iránt tanúsított magatartása, mindez arra int, hogy a magyar és a horvát jakobinusok közötti összekötő kapcsolatot ne az ő személyében keressük, hanem sokkal inkább a Hajnóczytól bekapcsolt olyan forradalmi demokraták között, mint amilyen Josip Kralj, a kutjevói prefektus volt, vagy barátja, Szén Antal, Ignjat Šoštarić és mások, akiknek működése Horvátországban a polgári forradalom ideológiájának sajátos, plebejusi értelmezését mutatja. Működésük olyan orientáció jele, amely a mozgalmat kivezethette volna a meddő teoretizálás köréből, s el-

²⁷ Halász Gábor: A fiatal Széchenyi. Halász Gábor válogatott írásai. Bp. 1959. 136. l.

vezethetett volna a kívánt mélyreható társadalmi átalakuláshoz. Nem kerülheti el ugyanis figyelmünket, hogy míg Pesten és Budán, a szervezkedés központjában a forradalmi eszmék, a kátékban kifejezett ideológia szinte kizárólagosan az értelmiségi klubokban, kávéházi asztaloknál, a működésükben erősen korlátozott szabadkőművesek és jozefinisták, esetleg a köznemesség haladó köreiből terjedtek, addig Horvátországban a mozgalom a parasztság felé fordul, s a városok fejletlen polgársága helyett a falvak és kamarabirtokok jobbágyságában keresi a maga természetes szövetségését. A magyar, a horvát, de az egész közép-európai fejlődés, az adott társadalmi helyzet, a fennálló osztályviszonyok reális felmérése nem is jelölhetett ki más utat a forradalmi átalakulás számára.

Ennek az útnak a meglátása, s a mozgalmi káték elvont forradalmiságának a való helyezethez alkalmazása: ez Hajnóczy érdeme és hozzájárulása a mozgalomhoz. S ebben ismét a Szerémségben érlelt parasztprogramot ismerjük fel.